

6. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 15.08.2011 р. № 872 // Офіційний вісник України від 22.08.2011. – № 62. – 65 с.
7. Пелех Л.Р. Теорія і методика аксіологічної освіти в Польщі: порівняльний аспект: монографія / Л.Р. Пелех. – Рівне : ПП ДМ, 2014. – 402 с..
8. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія / А.А. Колупаєва. – Київ : Самміт-Книга, 2009. – 272 с.
9. Відкрите досьє ЮНЕСКО з інклюзивної освіти : за матеріалами ЮНЕСКО. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ussf.kiev.ua/index.php?go=Inklus&id=18>.

НЕКОЗ А. В.,
головний спеціаліст-юрисконсульт
(Пенсійний фонд України)
в м. Черкаси Черкаської області)

УДК 347.965.343.12 (091)

ЮРИДИЧНІ КЛІНІКИ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемам діяльності юридичних клінік. З огляду на історичний досвід та зарубіжну практику сформовано авторське бачення місця юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги та запропоновано основні шляхи активізації клінічної освіти в Україні.

Ключові слова: *безоплатна правова допомога, юридична клініка, клінічна освіта, історичний розвиток, зарубіжний досвід.*

Статья посвящена проблемам деятельности юридических клиник. Учитывая исторический опыт и зарубежную практику сформировано авторское определение места юридических клиник в системе юридической помощи и предложены основные пути активизации клинического образования в Украине.

Ключевые слова: *бесплатная правовая помощь, юридическая клиника, клиническое образование, историческое развитие, зарубежный опыт.*

The article is devoted to problems of legal clinics. Given historical experience and foreign practice formed author's vision places legal clinics in system of legal aid and proposed ways to enhance basic clinical education in Ukraine.

Key words: *legal aid, legal clinic, clinical education, historical development, international experience.*

Вступ. Статтею першою Конституції України визначено європейський вектор розвитку нашої держави як демократичної, соціальної та правової. Ключовим у забезпеченні реалізації даних принципів є право на захист прав і свобод людини і громадянина. На сьогодні, в умовах активного правового реформування всіх галузей суспільного життя проблеми здійснення правового захисту прав і свобод людини і громадянина залишаються не вирішеними, що обумовлено відсутністю дієвої системи безоплатної правової допомоги в Україні. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» визначив механізм надання безоплатних правових послуг, а його прийняття стало вагомим кроком на шляху до реалізації права на правову допомогу кожним [1].

Однак постійне збільшення попиту на безоплатні правові послуги, обмежена кількість адвокатських ресурсів і специфіка юридичної роботи (неможливість її автоматичного

прискорення, клопітливості та уважності) унеможливають практичну реалізацію закону в повній мірі. Необхідним є залучення альтернативних суб'єктів до надання безоплатної правової допомоги, вагоме місце серед яких належить юридичним клінікам.

На жаль, в Україні більшість із них працюють формально та не виконують покладених на них функцій, що обумовлено відсутністю належного законодавчого регулювання їх діяльності, зацікавленості студентів та викладачів у роботі юридичних клінік, необхідного фінансування. Отже, проблема участі юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги в Україні набула особливої актуальності в умовах сьогодення. Окремі аспекти історичного розвитку юридичних клінік, як альтернативних форм надання безоплатної правової допомоги, та сучасні проблеми їх функціонування досліджували Є.Ю. Бова [2], Ю.Д. Притика [3], С.В. Ківалов, М.Т. Лоджук [4], А.В. Козьминых [5], Ю.О. Фігель [6], І.І. Сенчак [7] та інші. Однак наукове бачення місця юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги та механізм їх діяльності з огляду на історичний досвід та досвід зарубіжних країн на сучасному етапі розвитку залишається не сформованим.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення місця юридичних клінік у системі розвитку безоплатної правової допомоги в Україні. Формування авторського бачення необхідних основних функцій та механізму діяльності юридичних клінік у наданні правової допомоги малозахищеним верствам населення з урахуванням історичного досвіду та досвіду зарубіжних країн.

Результати дослідження. Вперше до реалізації ідеї впровадження клінічної освіти наблизились США. За часів набуття незалежності в 1776 році та за відсутності системи вищої освіти в США того часу юристами ставали помічники адвокатів, що працювали за спеціальною системою навчання (Apprenticeships), яка полягала в тому, що людина ставала помічником досвідченого адвоката. Спочатку виконувала дрібну канцелярську роботу за дорученням адвоката, спостерігала за його діяльністю і згодом допускалася до більш відповідальних та самостійних завдань. Поступово почали з'являтися традиційні юридичні школи (університети, факультети). На початку ХХ століття в США поруч із поняттям «юридична освіта» виникає термін «клінічна освіта». Основною метою її виникнення було внесення соціального аспекту у вивчення права. Джером Франк та Вільям Роуві стали одними із перших американців, хто зосередив свою увагу на понятті клінічної освіти. Вільям Роуві вважав її найкращим способом підготовки кваліфікованих юристів та пропонував перетворити юридичні клініки з добровільних формувань при юридичних факультетах в офіційну форму навчання, а студентів залучати до практичної діяльності під керівництвом досвідчених професіоналів. Джером Франк у 1933 році опублікував статтю під назвою: «Чому б не створити клініку для юристів?». У роботі проведено аналогію між клінічною юридичною освітою та медичною освітою та запропоновано запозичити спосіб навчання юристів саме з медичної професії, де існував звичай використання клінік, як основи для підготовки молодих спеціалістів-медиків [6]. Розвиток юридичних клінік у США пов'язаний з розвитком методу «case study» в юридичній освіті, що вперше було презентовано Кристофером Лангелем. Метод полягав у тому, що студенти не вивчають теоретичні правові конструкції, а розглядають рішення вищих судів та у формі діалогу обговорюють причини прийняття такого рішення, питання кваліфікації діянь, наявності чи відсутності певних юридичних фактів. Даний метод був швидко запозичений багатьма університетами. Поступово набувають поширення добровільні студентські клініки надання безоплатної правової допомоги, першою із яких вважають «Legal Aid Dispensary», організовану студентським клубом університету Пенсільванії в 1893 році. Метою юридичних клінік було створення можливостей для студентів набути навичок юриста-практика та виконання соціальної функції – допомоги малозабезпеченим верствам населення. Клініки функціонували виключно за рахунок волонтерської роботи студентів та викладачів, а години роботи в клініці не зараховувалися в якості навчальних. Поступово робота в юридичних клініках ставала обов'язковою, а години роботи в ній – академічними. Так, із 1937 року на юридичному факультеті університету Огайо було запроваджено обов'язкову участь студентів у діяльності юридичних клінік, що мало позитивну практику в історії розвитку безоплатної правової допомоги. Масове зростання злочинності, безробіття, численні порушення прав людини державними органами, житловими корпораціями в 60-х роках ХХ століття стали каталізатором втілення ідеї юридичної клініки в систему юридичної освіти, оскільки соціально та економічно не захищені версти населення не могли оримати

професійну юридичну допомогу. Адвокати не мали зацікавленості у її наданні. За сприяння програм, організованих фондом Форда, почала формуватися та набула розвитку діюча на сьогодні система юридичної клінічної освіти. На базі юридичних навчальних закладів створювались юридичні клініки, де отримати правову допомогу могли всі бажаючі. Станом на 1973 рік майже у всіх юридичних вузах Америки функціонували юридичні клініки.

Появу клінічної освіти в Росії вперше пов'язують із необхідністю закріплення студентами теоретичного матеріалу на практиці. Термін «юридична клініка» було застосовано Д. Мейером у 1855 році при дослідженні питання значення практики в системі юридичної освіти. Саме під його керівництвом клінічна освіта вперше отримала практичну реалізацію та позитивний досвід роботи. Але створена науковцем юридична клініка при Казанському університеті не була спроможна існувати після його смерті, оскільки не мала постійних джерел фінансування, офіційного статусу, а правову допомогу населенню надавав лише сам засновник у присутності студентів, клініка існувала завдяки його зусиллям та ентузіазму [8, с. 14]. Питання діяльності юридичних клінік розглядалося в одній із статей журналу «Juristische Kliniken» і німецьким професором Фроммгольдом 1898 році. Ним було проведено аналогію клінічної освіти при вищих навчальних закладах із лікарняною практикою, що існує при медичних факультетах та академіях. До основних умов належного функціонування юридичних клінік Фроммгольд відносив необхідність висунення високих кваліфікаційних вимог до керівників клінік, які повинні бути одночасно як хорошими юристами-теоретиками, так і практиками в найбільш важливих галузях приватного та публічного права. Крім того, вони повинні володіти належними моральними якостями: співчутливого ставлення та стриманості в спілкуванні з людьми. Виконання обов'язків керівників юридичних клінік не повинно залишати правникам вільного часу для зайняття іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням прибутку. В 1901 році російським професором А. Люблінським в одній із статей під назвою «Про юридичні клініки» зосереджено особливу увагу на практичному та соціальному значенні діяльності юридичних клінік. До необхідних повноважень юридичних клінік автором віднесено надання юридичних порад та складання правових та процесуальних документів під керівництвом професора-керівника, як допомога малозабезпеченим верстам населення. Передбачалось, що юридичні клініки усунуть поширення «підпільної» адвокатури, збідніле населення припинить користуватися її неякісними послугами.

Історії відомі і критичні погляди на діяльність юридичних клінік. Так, відомим дослідником римського права О. Ленелем у 1901 році в одній з німецьких юридичних газет була опублікована стаття, в якій зосереджено увагу на безглуздість ідеї створення безоплатних юридичних консультацій та передбачено «швидку та безславну смерть» подібним організаціям [3, с. 30]. Однак, незважаючи на полеміку автора, за результатами дослідження наукової літератури можна стверджувати, що на межі ІХ–ХХ століття як в Росії, так і в інших країнах Європи ідея створення та функціонування юридичних клінік була втілена в життя.

Після встановлення на території України більшовицького режиму ідеї юридичної клінічної освіти було втрачено на довгі роки, оскільки централізована система управління та фінансування освіти не давала змоги вищим навчальним закладам модернізувати освітній процес. Незважаючи на поширене гасло про посилення зв'язку теорії та практики, вимог до практичного компоненту у навчанні юристів не існувало. Юридична освіта характеризувалася надзвичайною заідеологізованістю, а діяльність правників зводилася до виконання функцій юридичних функціонерів.

У пострадянський період юридична освіта мала виключно академічний характер, а вищі навчальні заклади виконували лише функцію передачі студентам теоретичних знань. Однак із ініціативи юристів, які займалися вивченням особливостей викладання юридичних дисциплін у зарубіжних країнах та мали можливість ознайомитись із роботою юридичних клінік на практиці, діяльність юридичних клінік було відновлено. Вагомим внеском у розвиток клінічної освіти стала методична та фінансова підтримка міжнародних благодійних організацій, серед яких фонд Форда, Американська асоціація юристів, фонд Сороса «Інститут «Відкрите суспільство» та інші. У 2004 році міжнародним фондом «Відродження» та Віктором Пінчуком було розпочато проект реформ, спрямований на надання правової допомоги малозабезпеченим категоріям населення. З 2006 року цю діяльність продовжував підтримувати фонд Віктора Пінчука. В 2007 році в Україні діяли 37 клінік у 21 регіоні. До 2008 року програма підтримала створення юридичних клінік у всіх регіонах України.

На сьогодні діяльність юридичних клінік в Україні є недостатньою. Лише кращі навчальні заклади забезпечують практичне функціонування клінічної освіти. Так, згідно з Законом України «Про безоплатну правову допомогу» юридичні клініки не є суб'єктами надання вторинної правової допомоги, що обмежує можливості студентів отримати бажаний практичний досвід роботи в наданні правової допомоги, а вразливих верст населення – необхідний правовий захист прав та обов'язків. На зазначеній проблемі наголошував президент Національного університету «Одеська юридична академія» С.В. Ківалов. Ним на законодавчому рівні було запропоновано наділити юридичні клініки при вищих навчальних закладах України юридичного профілю статусом суб'єктів надання безоплатної як первинної, так і вторинної правової допомоги, що стане одним із базових кроків до побудови ефективної системи безоплатної правової допомоги в Україні, яка відповідає б сучасним правовим стандартам розвинених країн світу [9]. Робота студентів юридичних клінік по наданню вторинної правової допомоги відома Польщі, Угорщині, Росії та іншим країнам.

Вагомою причиною формального функціонування юридичних клінік в Україні є відсутність необхідного фінансування. На сьогодні воно здійснюється виключно за рахунок коштів навчальних закладів, які, здебільшого, не зацікавлені в їх діяльності. Оскільки метою створення юридичних клінік є підвищення якості професійної підготовки молодих спеціалістів та виконання соціальної функції держави, вважаю необхідним залучення до їх фінансування коштів Державного бюджету та місцевих бюджетів, наприклад, у формі заздальгідь фіксованих грантів. У США саме інститут грантодавців в особі Ради юридичної освіти та професійної відповідальності, та урядова допомога Міністерства освіти протягом тривалого періоду часу робили значний внесок для розвитку клінічної освіти до тих пір, поки фінансування клінічної діяльності не перейшло виключно до навчальних закладів. Саме громадські ради або управління добре знають потреби своїх громад і можуть максимально ефективно використовувати свої ресурси. Доречним було б проведення конкурсу серед студентів на участь у діяльності клінік та виплата кращим спеціальних державних стипендій, що сприятиме зацікавленості майбутніх юристів у додатковому навчанні. Після закінчення навчання у ВНЗ за умови участі студента у діяльності юридичної клініки, необхідним є видання додатку до диплома із вказівкою про постійну участь у її роботі. Це підвищуватиме рейтинг навчального закладу, що сприятиме бажанню керівництва забезпечити реальне функціонування юридичної клініки. Інституціоналізація клінічної юридичної освіти має позитивний досвід у Латвії, Польщі та інших країнах. Латвійські університети вже не потребують щорічного зовнішнього фінансування, хоча і отримують одноразові гранти для закупівлі комп'ютерів, організацій конференцій та покриття інших помірних витрат. Важливим є встановлення на високому рівні кваліфікаційних вимог до керівників юридичних клінік. Однією із юридичних клінік університету Німеччини керує професор – діючий суддя Конституційного суду ФРН, разом з яким студенти в співробітництві з правозахисною некомерційною організацією досягають успіху в захисті прав конкретних осіб [10]. В Україні керівництво практичною діяльністю студентів здійснюють викладачі ВНЗ. Вважаю, що до виконання відповідних функцій можуть бути допущені виключно особи, які мають право на зайняття адвокатською діяльністю та здійснюють його реалізацію. Їх діяльність в юридичних клініках повинна бути єдиною, постійною та оплачуватись за рахунок коштів Державного бюджету, що забезпечить стабільність та належну якість організації системи надання безоплатної правової допомоги в навчальних закладах. Необхідним є систематичне звітування керівника клініки про результативність її діяльності уповноваженим органам державної влади та Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, їх співпраця. Яскравий приклад взаємодії Уповноваженого по правам людини та юридичних клінік у Польщі. Так, клініки направляють Уповноваженому доповіді про проблеми клієнтів юридичних клінік, які відображають недоліки законодавства, політики правління або практики з таких питань, як соціальна безпека, права неповнолітніх батьків, надання політичного притулку та право на інформацію. У випадку необхідності офіс Уповноваженого починає діяти та допомагає знайти засоби правового захисту в конкретній справі або в більш системному плані. В клініках розробляються інформаційні матеріали (брошури, візитки) з приводу їх діяльності, які згодом публікуються та поширюються офісом Уповноваженого по правам людини. Такі відносини засновуються на основі взаємності. Студенти можуть знайомитися з матеріалами справ, що розглядаються Уповноваженим, із метою подальшого правильного вирішення конкретних справ. В окремих випадках офіс надає допомогу студентам у доступі до необхідної

інформації [11]. Введенню тісної співпраці слід завдячувати колишнім студентам, учасникам клінічних програм, які згодом стали працівниками офісу Уповноваженого в якості контактних осіб. Необхідним є збереження права юридичних клінік на відмову у наданні безоплатної правової допомоги без зазначення причин її відмови. Існують загальні критерії для відбору справ, до яких належать інтерес та користь справи з позиції освітнього процесу, економічний аспект діяльності клієнта, якщо діяльність пов'язана з отриманням правової допомоги, спроможна допомогти потенціалу та розвитку економіки міста. Рішення про відмову у наданні юридичної послуги повинне прийматися керівником клініки з урахуванням думки студентів.

Сучасним юридичним клінікам зарубіжних країн притаманна тенденція їх спеціалізації відповідно до категорій справ із метою більш глибокого підходу до розгляду кожної справи. Вважаю доречним поділ юридичних клінік за зразком їх спеціалізації в США, а саме, на клініки по захисту прав дітей, клініки по захисту інвалідів та непрацевдатних осіб, екологічні клініки, клініки по захисту прав у сфері кримінального процесу, клініки безоплатного правового захисту.

Необхідним є збереження права юридичних клінік на відмову у наданні безоплатної правової допомоги без зазначення причин її відмови. Існують загальні критерії для відбору справ, до яких належать інтерес та користь справи з позиції освітнього процесу, економічний аспект діяльності клієнта, якщо діяльність пов'язана з отриманням правової допомоги, спроможна допомогти потенціалу та розвитку економіки міста. Рішення про відмову у наданні юридичної послуги повинне прийматися керівником клініки з урахуванням думки студентів.

Висновки. Проблеми практичної діяльності юридичних клінік, які існували на початкових етапах їх формування, продовжують існувати і зараз. Відсутність фінансування призводило до припинення роботи клінік. Лише допомога міжнародних донорів та благодійних організацій сприяла відродженню клінічної освіти. У зв'язку з залученням студентів до виконання соціальної функції держави необхідним є державне фінансування діяльності юридичних клінік. З огляду на складне фінансове становище Української держави вбачається доречним встановлення гідної оплати праці за рахунок коштів Державного бюджету виключно для керівників юридичних клінік, які повинні відповідати високим кваліфікаційним вимогам. А також встановлення заборони суміщати керівну роботу в юридичних клініках з іншими видами діяльності, що мають на меті отримання прибутку. Встановлення заохочувальних заходів дозволить підвищити авторитет та зацікавити вищі навчальні заклади у функціонуванні на їх базі юридичних клінік. Безумовно необхідним є надання юридичним клінікам статусу суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу. Це стане базовим кроком на шляху до побудови ефективної системи безоплатної правової допомоги в Україні, яка б відповідала стандартам розвинених країн світу.

Список використаних джерел:

1. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Бова Є.Ю. Організація безкоштовної правової допомоги в Україні: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 20092.00.10 – «Судоустрій, прокуратура та адвокатура» / Академія адвокатури України / Є.Ю. Бова. – Київ, 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2009/09beypdu.zip>.
3. Савчин М.В., Менджул М.В. Основи юридичної клінічної практики. Навчально-методичний посібник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docviewer.yandex.ua>.
4. Лоджук М.Т. До історії юридичних клінік: критичні зауваження професора О. Ленель та їх оцінка з позицій сьогодення // Матеріали Всеукраїнського круглого столу з представниками юридичних клінік (м. Одеса, 28.10.2011) / За заг. ред. С.В. Ківалова. – Одеса, 2011. – 32 с.
5. Фігель Ю.О. Роль юридичних клінік у формуванні вмінь реалізації права студентами юридичних спеціальностей: автореф. дис. здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спец.12.00.01 / Ю.О. Фігель. – Львів, 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://liber.onu.edu.ua>.
6. Козьминих А.В. Роль інституту адвокатури в реалізації правозахисної функції громадянського суспільства: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук: спец. 23.00.02 / А.В. Козьминих. – Одеса, 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://liber.onu.edu.ua/opacunicode>.

7. Сенчак І.І. Проблеми законодавчого визначення статусу юридичних клінік в Україні / І.І. Сенчак / Адвокат. – 2012. – № 11 (146). – С. 40–46.

8. Навыки юриста. Учебное пособие / Под редакцией Е.Н. Доброхотовой. – СПб.: Издательский дом С.-Петерб. гос. ун-та // Издательство юридического факультета С.-Петерб. гос. ун-та, 2006. – 14 с.

9. Проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги; реєстраційний № 9502 від 25.11.2011). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakonoproekt.org.ua>.

10. Гутников А.Б. Мировой опыт функционирования юридических клиник. Развитие юридических клиник в современном мире. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nko.economy.gov.ru/data/files>.

11. Наулік Н.С. Інститут омбудсмана в Україні та Республіці Польща: порівняльне дослідження: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 – «Конституційне право» / Національна академія наук України. Інститут держави і права імені В.М. Корецького / Н.С. Наулік. – Київ, 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawdiss.org.ua/book/biblioteka>.

ПРОКОП Н. М.,
аспірант кафедри теорії
та історії держави і права
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 340.12 (477)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОУКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ А. ШЕПТИЦЬКОГО

У статті акцентується увага на існуючих у теорії та історії держави і права України прогалинах методологічного характеру. Застосування методів герменевтики дає можливість глибоко і всебічно осягнути смисложиттєві цінності А. Шептицького в його висловлюваннях стосовно майбутнього Української держави.

Ключові слова: А. Шептицький, державницька діяльність, герменевтика, національна держава, правосвідомість.

В статье акцентируется внимание на существующих в теории и истории государства и права Украины пробелах методологического характера. Использование методов герменевтики даёт возможность глубоко и всесторонне осмыслить основоположные ценности А. Шептицкого в его высказываниях относительно будущего Украинского государства.

Ключевые слова: А. Шептицкий, государственная деятельность, герменевтика, национальное государство, правосознание.

The article emphasizes gaps of methodological character existing in theory and history of state and law of Ukraine. Application of methods of hermeneutics gives an opportunity to comprehend life values of A. Sheptytskyi in his statements concerning future of Ukrainian state deeply and thoroughly.

Key words: A. Sheptytskyi, state activity, hermeneutics, national state, legal awareness.

